

részt illesztünk, hiszen az alapproblémát nem kezeljük, és kérdésessé válik, hogy ez a liturgiátörténeti párhuzamokból átvett vagy átveendő elem az istentisztelet bevezető szakaszában pontosan mit is jelent.

Érdekes XX. század közepi liturgiai törekvés Magyarországon az 1948-1951-es liturgiai „reform” és annak meghíúsulása, eltorzulása. Már ekkor revízió alá kívánták venni az 1931-től bevezetett ún. Ravasz-féle rendtartást. A debreceni tanári kar 1949. őszi elhíresült istentisztelet-tervezete a fennálló ének után beiktatta volna a Tízparancsolatot, amit a *Bűnvalló imádság* (kötött szöveg, a gyülekezet fennhangon mondja) és a *Feloldozás*, majd az *Apostoli hitvallás* követett volna. Az úrvacsorai részben a szereztetési ígét – e tervezet szerint – egy ún. *Egyéni hitvallás* (kérdések és feleletek)²⁶ követi, majd a jegyek kiosztása.²⁷ Ravasz László tervezetében – szintén 1949-ből – a homíliás istentiszteleten főének után *Bűnvallás és bűnbocsánathirdetés* következik, a Liturgiai Bizottság javaslata szerint a kezdő (invokációs) ének után *Az Ige mint törvény, Bűnvallás és bűnbocsánat hirdetés* következik, az úrvacsorai részben pedig semmilyen bűnbánati cselekmény nem kap(ott volna) helyet.²⁸ Ezt részben tükrözi az 5078/1950. számú konventi határozat, valamint az 1950-ben kiadott kézirat is, amely az *Istentiszteleti rendtartás* (érvényben 1931-től) szövegének revízióját tartalmazza,²⁹ bár ebben a prédikációs (homíliás) istentisztelet bevezetésébe beiktatott bűnvallás és bűnbocsánat-hirdetés mellett az úrvacsorai részben változtatott gyónó kérdésekkel, de újból megjelenik a bűnbánati aktus.

A bűnvallás és bűnbocsánat-hirdetés az ember Isten elé lépésének kultuszi problémájával szembesít, liturgiátörténeti és liturgikai kérdéseket vet fel. Az elméleti-teológiai alapigazságok liturgiai alkalmazása, visszatükröződése, gyakorlati megvalósulása talán mai egyházi közbeszédünk egyik legizgalmasabb és egyúttal legellentmondásosabb kérdése, és mint láttuk: a szertartási, teológiai és terminológiai kérdések elválaszthatatlanul összefüggnek egymással.

²⁶ A konkrét szövegtervezet nem ismert előttem.

²⁷ Ismerteti: Kovács József: *A Magyarországi Református Egyház 1948/51-es liturgiai reformja*. 62–63. In: Sárospataki Füzetek (2003/2) 57–77.

²⁸ Kovács: *A Magyarországi Református Egyház 1948/51-es liturgiai reformja*, 64–65.

²⁹ *Istentiszteleti rendtartás a Magyar Református Egyház számára*. [Budapest, 1950], 8., 28–30.

Karasszon István:

Theologia est grammatica

Luther Márton mondása ezerszer is helyesnek bizonyult: a teológia lényegében véve nyelvészet – nevezetesen a kimondhatatlan elbeszélésének művészete (das Reden vom Unsagbaren). Ez természetesen a mi sajátos helyzetünkben még fokozott mértékben is áll; nem csupán az a feladatunk, hogy Luther Mártonnal együtt helyesen megfogalmazzuk azokat az alapvető tételeket, amelyek a hitből való megigazulást Pál apostol óta újra a középpontba állítják, hanem dupla bonyolult feladatot kell megoldanunk. Egyrészt nyilván a kisebbségi nyelvészeti helyzetben is meg kell fogalmazzuk mondanivalónkat. A másik probléma pedig inkább az, hogy az óriási tradícióvesztésben, ill. a nyelvrontás időszakában újra fogalmazzuk azokat a tételeket, amelyeket eleink fontosnak tartottak – ráadásul oly módon, hogy azok aktualitását is fenntartsuk. Egyrészt a tradíció megőrzésének feladata hárul ránk, ugyanakkor pedig egy óriási fordítói feladat is: azt is indokolnunk kell immár, hogy miért fontos a régi kifejezések fenntartása, ill. ezeknek mi a relevanciájuk a mai kontextusban. Erre a kettőre szeretnék példákat felhozni.

Az első egyszerűen a klasszikus református dogmatikák nyelvi kérdését illeti. Vajon mennyire van a mai egyházi nyelvezetben otthon az, amit évszázadokig a református hittételek megfogalmazásának tartottak? Erre Heinrich Heppe és Ernst Bizer fontos munkájának a főbb tételeit hozhatjuk fel példának (*Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, Neukirchen-Vluyn: Verlag des Erziehungsvereins Moers, 1958). A dogmatikai tételek sorban így hangoznak Heppe és Bizer összefoglalója szerint:

De theologia naturali et relevata – A természeti teológiáról és a kijelentés teológiájáról

De Scriptura sacra – A Szentírásról

De fundamento doctrinae Scripturae sacrae – A Szentírásról szóló tan alapjáról¹

¹ Magyarul inkább: alapjairól.

De existentia et notione Dei – Isten létéről és fogalmáról²
 De proprietatibus Dei – Isten tulajdonságairól
 De sancta Trinitate – A Szentháromságról
 De decretis Dei – Isten tanácsvégzéséről³
 De praedestinatione – Az eleve elrendelésről⁴
 De creatione – A teremtésről
 De angelis bonis et malis – A jó és rossz angyalokról
 De homine – Az emberről
 De providentia – Isten gondoskodó előre látása⁵
 De foedere operum et iustitia legali – Tettek szövetsége, avagy jogi értelmű megigazulás
 De violatione foederis operum – A tettek szövetségének megszegése
 De peccato – A bűnről
 De foedere gratiae – A kegyelmi szövetségről
 De mediatore foederis gratiae – A kegyelmi szövetség közvetítőjéről
 De officio Jesu Christi mediatorio – Jézus Krisztus közvetítő hivataláról
 De Jesu Christi statu exinanitionis et exaltationis – Jézus Krisztusról, megüresített és felmagasztalt állapotáról
 De vocatione – Az elhívásról
 De iustificatione – A megigazulásról
 De sanctificatione – A megszentelődésről
 De constantia foederis gratiae – A kegyelmi szövetség állandóságáról⁶
 De sacramentis in genere – A sákramentumokról általában
 De baptismo – A keresztségről
 De coena Domini – Az úri (szent) vacsoráról
 De ecclesia – Az egyházzal
 De glorificatione – A megdicsőülésről

² Partes theologiae duae sunt: una est doctrina de Deo, altera doctrina de eius actionibus et operibus.

³ Magyarul talán inkább az „aeternum consilium Dei” fordítása gyakori, ami gyakran az isteni *eudokia*val azonos.

⁴ Mondhatjuk, hogy „predestinációról” – csak hogy ez esetben félreértésekkel is számolnunk kell.

⁵ Heidegger: Actio Dei transiens. Tévesen keverik a predestinációval.

⁶ Heidegger szerint ez két részből áll: gratia perseverantiae sanctorum, ill. a gratia certitudinis gratiae.

A jelen sorok célja egyáltalán nem az, hogy az egyházi beszédünk kritikáját adja. Csupán áttekintésként próbáltuk illusztrálni, hogy melyek azok a területek, ahol rögtön nehezebben fejezzük ki magunkat, vagy a magyar megfogalmazásban bizonytalankodunk – s ez nyilván azt mutatja, hogy ritkábban, vagy egyáltalán nem szoktunk beszélni az illető dolgokról. Mégis egy érdekességet emeljünk ki: a református dogmatikák általában szembeállítják egymással a foedus operum és a foedus gratiae fogalmát. Ebben bizonyosan igazuk van: A Biblia nyilván több szövetségkötésről is beszél Isten és ember között.⁷ A református dogmatika azonban szembeállítja egymással a Krisztusban nyert szövetséget az előző szövetségkötéssel (szövetségkötésekkel). Ez a gondolat teljességgel hiányzik a mai református igehirdetésből!

Második nekifutásnak inkább arról beszéljünk, hogy az egyes teológiai mondanivalók nyelviileg egészen részletesen cizellálva vannak bemutatva a református tradícióban. Borzasztó szimplifikáció történt magyar református körökben, ha ezeknek a részletesen kifejtett gondolatoknak utána nézünk! Egy szép példát hoz erre Kálvin utóda, F. Turretinus *Institutio theologiae elencticae* (Genf, 1688) c. könyvében – az úrvacsoráról. Pedig semmi különlegeset nem tesz ez a könyv, mint hogy összegzi: milyen nevekkel illethetjük ezt a műstériont = sákramentumot?

Az 1Kor 11,20 szerint *deipnon küriakon – coena dominica*

Az 1Kor 10,16 szerint *eulogia* és *eukharisztia* (áldás, hálaadás)

1Kor 10,21 szerint *trapeza kürii* (az Úr asztala)

1Kor 10,16 szerint *koinónia* (közösség)

ApCsel 2,42 szerint *klasis artou – fractio panis*

Turretinus megjegyzi még: „A patribus vocatur etiam *szünaxis*, quia in publicis ecclesiae contentibus ordinarie hoc sacramentum administratur.” Utal ezen kívül más bibliai helyekre és fogalmakra is: *Leiturgia*, mert a Róm 15,27 a lelki javak mellett szól a *leiturgein tois*

⁷ Még a XIX. század végén is így beszél egy J. Wellhausen (aki egyébként nem dogmatikai elfogultságáról volt híres) a Papi Iratról: liber quatuor foederum – a négy szövetség könyve, ti. hogy Isten négy szövetségkötéséről tud: első nyilván maga a teremtés, második a Nóéval kötött szövetség, harmadik az Ábráhámmal kötött szövetség, ill. a negyedik a Sínai-szövetség.

sarkikois = ministrare in rebus carnalis szolgálatáról is. Utalás történik Jézus *leiturgos tón hagión* voltára, Zsid 8,2.

Ez természetesen csak egy példa a klasszikus református dogmatikákból. Előfordul még a *müisztérion*, a *thüszia* és az *agapé* szavak használata is, amelyeket Turretinus nem említ könyvében.

Voltaképpen inkább szakmai áttekintés az, amit Turretinus elénk tár, bár megjegyeztük, hogy felsorolása nem teljes. A nyelvi áttekintés mindenesetre önmagában is segítséget nyújt a különböző felekezetek fölfogásainak a kiértékeléséhez. A szünaxisz pl., ami ugyan nem bibliai kifejezés, hanem az egyházatyák szóhasználatára megy vissza, leginkább az ortodox egyházban használatos. Hangsúlyos a hívők együttléte itt; speciális liturgiát jelent, de jelenthet majdnem zsinatot is, olyan együttlétet, amelyen a patriarka nincs jelent. A nyugati egyházakban nem igazán honosodott meg a kifejezés.

Ezzel szemben talán sokakban él az ún. Limai Dokumentum vitája (BEM), ahol végül is eukharisztának nevezték az úrvacsora sákramentumát. Protestánsokról ugyan beleegyeztek a szóhasználatba (végső soron bibliai kifejezésről van szó!), de kifogásolták, hogy hiányzik belőle éppen az a jellegzetesség, hogy ez az anamnézis (emlékezet) Jézus Krisztus utolsó vacsoráját jeleníti meg. A *coena dominica* tehát nagyon fontos szó a protestánsok számára. Hasonlóan fontos lenne a *fractio panis*, a kenyér megtörése is, hiszen ez volt az a mozdulat, ami már az emmausi tanítványokat is emlékeztette Jézus Krisztusra – és a felismerés is ebből táplálkozott.

Meglepő, hogy az úrasztala kifejezés mennyire szimplifikálódott a református szóhasználatban, pedig a bibliai kifejezés egyértelműen az úrvacsorára utalna; mi egyszerűen egy kultikus tárgyat szoktunk érteni ezen a kifejezésen. A református igehirdetésekből (az egyre ritkább úrvacsorai beszédekben, ahol éppen a szereztetési igéket kellene magyarázni) a *koinónia* jelleg teljesen háttérbe szorul: individuális bűnbocsánatrítus lesz az úrvacsorából, jóllehet lényege éppen az, hogy közösségben ünnepeljük meg ezt az emlékező, de ugyanakkor a visszatérő Krisztust élővételező rítust.

A *leiturgia* szó használata nálunk egyáltalán nem szokás speciálisan az úrvacsora összefüggésében. Talán itt is jó lenne egy fogalmi tisztázás, hiszen liturgia – agenda – istentiszteleti rendtartás számunkra gya-

korlatilag egy és ugyanaz (bár ez ellen tiltakoztam egyik írásomban⁸). Vajon azonban tényleg hiányzik gondolkodásunkból? A reformátusok által gyakorta ostromozott sakramentalizmus nem csak a római-katolikus (és anglikán) gondolkodásban van jelen, de nálunk is: ha a református fölfogás szerint legfontosabb istentiszteleti elem, az igehirdetés, ún. laikus személy által is végezhető funkció, akkor miért tartjuk fenn a sákramentumok kiszolgáltatását kizárólag felszentelt személyeknek?

A legnehezebb kérdés persze magát a *müisztérion* = sacramentum fogalmát illeti. Magyar református hagyomány, hogy ennek értelmét nem látjuk – vagy még inkább nem értjük, nem éljük meg. Ez azonban dogmatikai és gyakorlati teológiai feladat immár; a tény megállapítását a szóhasználat csak regisztrálni tudja, a megoldást azonban másoktól várja el.

⁸ Istentiszteleti rend vagy liturgia?, *Confessio* 36 (2012/3), 13-16. Az érvelésem az volt, hogy a liturgia valamennyiünk közös hitének a közös tettekben való megnyilvánulása. Az istentiszteleti rend nagyon fontos, de ennél egyszerűbb kifejezés: egyszerűen az ünnepélyes menetet garantálja az együttlétnek.